

Eski Türklerde Şehir Yapısı ve Kültürü Üzerine Bazı Değerlendirmeler

Some Evaluations of Ancient Turks' City Culture and Structure

Kürşat Yıldırım¹

ÖZ

Türkistan sahasındaki eski şehirler esasen "feodal şehir yapıları" olarak tasnif edilmiştir. Feodal şehrin temel unsuru, şehrin etrafını kuşatan ve şehri dış düşmanlardan, diğer feodal güçlerden, bozkırlılardan, köylüden, çiftçiden vb. ayırmak için dikilen duvar veya surdur. Şehrin dinamiği- yâni onun inşası, yıkılması ve yeniden inşası- şehrin veya bölgenin siyasi ve toplumsal hayatı ile doğrudan bağlantılıdır. Bu yüzden kale, duvar vb. yapılar şehrin geçmişi ve kültürü hakkında bilgi vermektedir.

Eski Türkistan şehirlerinde kaleler, hisarlar, yoğun nüfusun küçük alanlarda yaşadığı iç şehirler, dar sokaklar, pazarlar, ibadethaneler, türbeler, kamu binaları, tezgâhlar, şehrin dış mahallelerinde zanaatkarların, işçilerin meskenleri, mezarlıklar, dış halkada tarım üretimi yapılan bağlar-bahçeler-tarlalar, hayvan otlakları ve bunlarla meşgul olan nüfus vardı. Şehirler genelde ihtisamlı tahkimatla çevriliydi. Bu şehirlerde düzenli planlar ve şehir nizamını sağlayan görevliler vardır. İnsanların ve malların yığılması ile bitişik türlü meskenlerin artması sadece idare ve kültürün gelişmesini değil aynı zamanda zanaat ve ticaret hacminin büyümesiyle şehir yapısında geniş meydanları ortaya çıkarıyordu.

Eski Türk şehirleri üzerine bu bildirimizde Türklerde şehir mefhumu ile şehrin fiziki yapısı, mekanları, planı, kısımları, savunma sistemleri, toplumun ruhuna ve sanata tesirleri gibi konular üzerine değerlendirmeler yapılacaktır. Böylece Türkiye şehir kültüründeki köklü Türkistan mirası üzerinde durulması hedeflenmektedir.

Anahtar kelimeler: Türkistan, Türkiye, Anadolu, Şehir Kültürü

ABSTRACT

Ancient cities in the Turkestan area are essentially classified as "feudal city structures". The basic element of the feudal city is the wall that surrounds the city and is erected to separate the city from external enemies, other feudal powers, steppe peoples, peasants, farmers, etc. The dynamics of the city- that is, its construction, demolition, reconstruction- is directly linked to the political and social life of the city or region. So, structures such as castles, walls, etc. provide information about the history and culture of the city.

In old cities of Turkestan there were castles, fortresses, densely populated inner cities, narrow streets, markets, places of worship, shrines, public buildings, looms, dwellings of craftsmen and workers, and cemeteries in the outskirts of the city.

¹Sorumlu yazar/Corresponding author:

Kürşat Yıldırım (Prof. Dr.),
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih
Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-mail: kursatyildirimtr@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-2879-2666

Başvuru/Submitted: 23.09.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested:
4.10.2022

Son Revizyon/Last Revision Received:
11.10.2022

Kabul/Accepted: 30.10.2022

Atıf/Citation: Yıldırım, K. "Eski Türklerde Şehir Yapısı ve Kültürü Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 12, 1 (2023): 81-89. <https://doi.org/10.26650/jes.2023.005>

In the outermost ring, there were vineyards, gardens, fields, animal pastures and population engaged in agricultural production. Cities were often surrounded by magnificent fortifications. These cities had regular plans and an official who maintain the city order. The accumulation of people and goods and the increase of adjacent dwellings did not only reveal the development of administration and culture, but also the growth of craft and trade, and large squares in the city structure.

In this paper on ancient Turkic cities, evaluations will be made on issues such as the notion of the city in Turks and physical structure, places, plan, parts, defense systems of the city, city's effects on the spirit and of society and art. Thus, it is aimed to focus on the enormous Turkestan heritage in city culture of Türkiye.

Keywords: Turkestan, Türkiye, Anatolia, City Culture

EXTENDED ABSTRACT

The word *medeniyet* in Turkey Turkish is a translation of *civilization* in western languages. The word Civilization comes from Latin *civil*, a word about the society and city life. Our intellectuals made the translation *medeniyet* from Arabic *medine*, which is also an important city. Our cities have been examined through the settlements in the steppes, the nomadic armies that hold the cities in trade routes and the steppe people who left the nomadic lifestyle and settled.

According to Tuncer Baykara, the first step of the settled life is village, and the last step is the city. A village is composed of a few houses. In Azerbaijan Turkish *kend*, in Turkmen Turkish *oba*, in Uzbek Turkish *kışlak*, and in Kirghiz and Kazakh tongues *avul* correspond to village. The Uzbek version of village, *kışlak* is about the habit of changing locations according to the weather. Turkey Turks name the location that the village people move to during summer *yaylak*, a word that is common in almost every dialect of Turkic languages. *Kasaba*, which is the word for town, is an Arabic word. It is related to the settlement where the entrance and exit are cut off and its borders surrounded. It can be understood as a type of city. *Şehir*, which means city, corresponds to Old Turkic *balık*, a word possibly about mud, dirt, and cement. Its reason is that in Turkestan the base building material was adobe, which was obtained through the mixture of mud, straw, and tree branches. 9th century Eastern Turkic used the Sogdian word *kend*, instead of *balık*. *Kend* is used in Anatolian Turkish, and *köy* in modern-day Azerbaijan Turkish corresponds to the Uyghur Turkish for *kasaba*. In modern day, the word *şehir* is commonly used. It represents both the city center and a place for settlement in a broad sense. In another sense, *şehir* means a settlement with walls. The old cities in Turkestan area are classified as “feudal city structures”. The main element of the feudal city is a wall to build to separate the city from the threats of the steppes, outsiders, farmers, villagers and other feudal powers. The word *şehir* has its roots in the Persian word *hasra*, which means “sovereignty” and also “state”.

In the Turkestan area, Turks had settlements and cities before the years of common era. We can determine this data through archeological findings. In written historical sources, we can come across cities in Arabic sources with a population of “Turks” in 7th century and beyond. In old Chinese sources, it is said that Turks “didn’t have cities”. Its main reason being that the Chinese viewed all northern nomads as Turks. Also, in the old world, the ethnicities and roots of the peoples of the cities are rarely mentioned. People identified themselves with their cities, such as *Kaşgarlı* and *Buharalı*, which means *from Kashgar* and *from Bukhara* respectively.

In the steppes, the nomads had no economical reason to build a city, even so they viewed urbanization as a threat to their livestock economy. Turks preferred to move in accordance with the weather. Even when they settled, they had tendencies to continue the traditions of the nomadic movements. In warm times, they preferred to go to high places and in cold times to holes and places that could block the wind. Cities were built accordingly. It is so in the life of the people and governors of the Old Turkic steppes.

The city mainly consisted of two parts. The first one was the inner city, called *medine* in Arabic and *şehristan* in Persian. The outer city is called *rebad* in Arabic and *birun* in Persian. In the works of Arabic geographers, it is said there were great distances between rebad and şehristan walls.

The city has the qualities of a market. Turkestan cities usually have markets at their centers. The livelihood and the continuity of the city mostly depend on the market’s survival. It is sometimes called *çarşı*.

Where Settled Old Turkic peoples lived, there were cities and city-states. These states’ centers were encircled with walls. The ruler, governors, lords, commanders, noble, clergy, merchants, and common folk lived in these walls, so that the cities’ structures were placed accordingly.

In the city, the center surrounded by walls was divided into two parts, the inner city where the palace of the ruler was located, and the inner city where the residences, buildings and temples of the states and clergy were located. Beyond the walls, there was a second generation, or connected city, where agricultural areas that met their grain, vegetable and fruit needs, markets where consumer goods were bought and sold, and public dwellings were scattered. Apart from this belt, herds were spread across pastures in the farthest corners of the city.

Şehir Mefhumu

Türkiye Türkçesindeki *medeniyet* sözü, Batı dillerindeki *civilisation* veya *civilization*'a karşılık türetilmiştir. *Civilisation* ise toplum ve şehir hayatını vurgulayan Latince *civil* sözüden gelmez. Aydınlarımız bunu yine şehirle ilgili Arapça *medine* sözünü kullanarak *medeniyet* ile karşılamışlardır. Bizde *medeniyet* böyle bir çıkış noktasına sahipken “Türk medeniyeti” tarihinde şehre gereken önem verilmemiştir. “Uygurluk Tarihi” başlıklı kitaplarda Çin, Hint, Roma, İran vb. anlatılırken Türklere pek yer açılmamakta ve hatta eski Türk şehirleri İran kökenli Soğd gibi kültürlerle atfedilmektedir. Türkiye’deki tarih yazımı ise eski Türk medeniyetini bozkır üzerine inşa etmiştir. Şehir varlığımız ise genelde bozkırda kurulan yerleşimler, ticaret yolları üzerindeki şehirlere hükmeden konar-göçer ordular ve yerleşikliğe geçen bozkırlılar vesilesiyle ele alınmıştır.

Tabiata karşı güçlenme, üretim araçlarının gelişmesi ve insanların boş vakitlerinin doğması neticesinde insanoğlunda şehirleşme ve belli mesleklere ayrılma merhaleleri vücuda gelmiştir. Ürettiğini artırma veya tükettiğinden fazlasını üretme kabiliyetinde olanlar, tarım toplumlarında karın tokluğuna çalışmaktan kurtulan insanlar daha çok eğitim ve ticaret imkânlarına kavuşmuş, belli mesleklere sahip olmuşlardır. Bu toplumsal süreçle şehirler şekillenmiştir. Şehir ancak yerleşiklikten ve köylerin kurulmasından sonra ortaya çıkmıştır. İnsanların mallarını değiş tokuş ettikleri pazarlar şehirlerin doğdukları zeminlerdir¹.

Şehir, insanlık tarihinde farklı bir safhayı ifade etmektedir. Gordon Childe şehir için şu tespiti yapmaktadır: “Medeniyet mefhumu, etimolojik olarak şehirde yaşayan insanlara atfedilir. Şehir sadece belli bir değere sâhip değildir aynı zamanda en azından yer yoğunlaşması sağlamak ve insanların önemli bir kısmı avcılık, balıkçılık veya tarımla değil zanaat, ticaret gibi işlerle uğraşmaktadır”². Bu bakımdan şehir sadece belli şartlara sahip bir fiziki ve iktisadi mekân değil, aynı zamanda insanların medeni olarak yaşamaya başladıkten sonra geçirdikleri süreçlerin zeminidir.

Tuncer Baykara’nın tarifıyla Türklerde yerleşik hayatın ilk basamağı köy ve son basamağı ise şehirdir. Köy birkaç evin bir araya gelmesiyle oluşur. Buna Azerbaycan Türkçesinde *kend*, Türkmen Türkçesinde *oba*, Özbek Türkçesinde *kışlak*, Kırgız ve Kazak Türkçesinde *avul* denilir. Özbeklerin *kışlak* sözü, mevsime göre yer değiştirme alışkanlığının bir göstergesidir. Türkiye Türkleri köy halkının yazın çıktığı yere *yaylak* derler ki bunun hemen hemen bütün Türk lehçelerinde karşılığı mevcuttur. *Kasaba*, Arapça bir sözdür. Giriş çıkışı kesilmiş ve etrafı çevrili yerleşim yeriyle ilgilidir. Bir tür şehir olarak da anlaşılabilir. *Şehir* ise eski Türkçe *balık* sözüyle karşılanır; muhtemelen balık, yani çamur harçlı malzemeyle alakalıdır. Çünkü Türkistan’da esas yapı malzemesi çamura saman, ağaç dalı gibi malzemelerin katılması ve kalıplara dökülüp kurutulmasıyla elde edilen kerpiçti. XI. yüzyıl doğu Türkçesinde balık yerine Sogdçadan gelme *kend* sözü yaygınlaştı. Kend, eski Anadolu Türkçesinde ve bugünkü Azerbaycan Türkçesinde

1 A. K. Bilgiseven, *Genel Sosyoloji*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1986⁴, s. 116-117.

2 L. R. Kızlasov, *Gorodskaya Tsivilizatsiya Sredinnoy i Severnoy Azii*, Moskva, 2006, s. 16.

köy, bugünkü Uygur Türkçesinde kasaba karşılığı olarak kullanılmaktadır. Bugün şehir kelimesi ise epey yaygınlaşmıştır. Şehir hem bir şehir merkezi hem de geniş bir iskân yerini ifade eder³. Şehir sözü ise esasında “hâkimiyet” ve aynı zamanda “devlet” anlamına gelen eski Farsça *hşasra* kelimesinden gelmektedir. Böyle bir şehir mefhumu zamanla genişleyip hem “büyük şehir” hem de “idari bölge” ile bir tutulmuştur⁴.

Konar-Göçerler

Türkistan sahasında Türklerin milattan önceki zamanlardan beri yerleşimleri ve şehirleri vardır. Bunu arkeolojik kaynaklar yardımıyla tespit edebiliyoruz. Yazılı kaynaklarda ise doğrudan “Türk” adıyla şehirli nüfusa VII. yüzyıldan itibaren Arap kaynaklarında rastlıyoruz. Eski Çin kaynaklarında Türkler için “onların şehirleri” yoktur denilmektedir. Bunun temel sebebi Çinlilerin, ancak kuzeydeki bozkırlardaki konar-göçer insanları Türk olarak görmelerindendi. Ayrıca eski dünyada şehirlerin ahalisinin etnik kimlikleri veya boyları nadiren zikredilir. İnsanlar kendilerini şehir veya şehir devleti kimliğiyle tanımlarlardı. *Kaşgarlı*, *Buharalı* gibi. Bu durum yakın zamanlara kadar geçerli olmuştur. Şehre yerleşen insanlar konar-göçer boy yapısından çıkmışlar ve onlar çok geçmeden kendilerini tanıtırken şehirlerini söylemişlerdir. Bu yüzden eski kaynaklar şehirlerin etnik yapısından çok az bahsetmektedir. Bundan söz açıldığında ise genel ifadeler kullanılmaktadır; mesela Çin kaynaklarında, Türkistan şehirlerindeki yerleşik ahali için “Hu” gibi genel adlara müracaat edilmektedir.

Eski Türklerin bozkır kültür çevresi içerisinde olan kısmı uçsuz bucaksız otlaklarda hayvanlarını güderek hayatlarını idame ettiriyorlardı. Yine idare etme ve devlet kurma kabiliyetinde olan bu kitleler en eski devirlerden beri bozkır tipi devletler kurmuşlar ve çok geniş coğrafyalara ve bu arada etrafı surlarla çevrili şehirlere ve devletlere hükmetmişlerdi. Bu tip devletlerdeki halkın geçiminde tarım etkili değildi. Mesela Hun Devleti’nde etrafı surlarla çevrili şehirler ve malikâneler (feodal beyler) olmadığı gibi, toprak köleliği de yoktu. Topluluk kan akrabalığı ile birbirine bağlı ailelerin oluşturduğu boylar hâlinde yaşıyordu ve devlet bu boyların ittifakından doğuyordu⁵. Bozkır ile şehir birbirinden farklı idi; şehirlerle veya şehir devletlerine bir bakıma bağlı olan ve şehirlerin veya diğer yerleşiklerin et, süt, deri, yün, kürk vb. ihtiyaçlarını sağlayan ve ulaşım ile orduda kullanmaları için at, deve, eşek, öküz gibi hayvanlar temin eden yerler ayrı toplumsal ve iktisadi özelliklere sahiptir. Kaynaklarda bu yerlerin etrafının surlarla çevrili olduğunu, bu yerlerde mütemadiyen tarım yapıldığını veya bu yerlerde daima yerleşik bir nüfusun bulunduğunu düşündürecek herhangi bir ifade yoktur; ne de birkaç saray ve kale yerleşimi hesaba katılmazsa böyle bir arkeolojik veri vardır.

Bozkır sahasında konar-göçerlerin şehir kurmaları için hiçbir iktisadi gerekçe yoktur; hatta konar-göçerler şehirleşmeyi hayvancılık ekonomisi için tehdit olarak görürler. Mesela tarihte

3 Tuncer Baykara, “Türk Hayatında Şehir ve Cumhuriyet Devri Gelişmeleri”, *Erdem*, XI, 32, 1998, s. 388-391.

4 V. F. Büchner, “Şehir”, *İslam Ansiklopedisi*, XI, Eskişehir, 2001, s. 391-392.

5 İbrahim Kafesoğlu, “Türk Devleti”, *Umumî Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler, Mülâhazalar*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014, s. 119-120.

Kuzey Çin’de konar-göçer Türklerin en çok rahatsız oldukları husus Çinlilerin yeni yerleşim alanları açmaları ve otlakları daraltmalarıydı. Mevsime göre bütün sürüleri ve malvarlıklarıyla yer değiştiren konar-göçer aileler için bir şehir içinde sabit oturmak hiç de hayatlarının akışına uygun değildir.

Sıcak ve soğuğa göre yer değiştirmeyi seven bir millet olan Türkler, şehirli de olsalar belli ölçüde konar-göçerliği devam ettirmişlerdir. Sıcakta yükseklerle-yaylalara, soğukta çukurlara ve rüzgâra kapalı yerlere inerler. Şehirler buna göre kurulur. Eski Türk bozkırlarındaki halkın ve idareci kesimin hayatı bu şekildedir. Bu durum sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Selçuklularda sultanlar kışın Akdeniz kıyısındaki Alaiye’de, Nisan ayından sonra ise Konya’ya dönerlerdi. Osmanlı padişahları da İstanbul’un farklı yerlerindeki özelliklere göre mevsimleri farklı saray ve kasırlarda geçirirlerdi⁶. Yazları yükseğe çıkıp kışları ovaya inmek en eski Türk adetlerindedir. Anadolu’da bu durum hâlâ devam etmekte, insanlar havanın ısınmasıyla yaylalara çıkmakta veya bağ evlerine geçmektedirler. Aynı evin içinde dahi yazlık ve kışlık odalar bulunmaktadır. Güneşin durumuna ve ısınma imkânlarına göre odalar arasında yer değiştirme geleneği hiç de az değildir.

Sur

Şehir bir bakıma etrafı sur ile çevrili, duvarlı yerleşim demektir. Türkistan sahasındaki eski şehirler esasen “feodal şehir yapıları” olarak tasnif edilmiştir. Feodal şehrin temel unsuru, şehrin etrafını kuşatan ve şehri dış düşmanlardan, diğer feodal güçlerden, bozkırlılardan, köylüden, çiftçiden ve el üretimi yapanlardan ayırmak için dikilen sur veya duvardır⁷. Şehir duvarlarının savaş-savunma esasına dayanan fonksiyonu birkaç parçadan meydana gelmektedir: Okçular için sahanlıklı ve mazgallı yüksek burçlar, indirilebilir-kaldırılabilir köprü, surların dibinden belli genişlikte içi su dolu hendek, yüksek kuleler ile diğer askerî ve teknik aygıtlar. Şehir duvarlarını inşa etmek için muhtelif malzemeler mevcuttur. Avrupa için bu malzeme sertleştirilmiş kerpiç, yontulmuş taş levhalar ve ağaçtır. Bu tür malzemeler Avrupa şehir duvarlarının uzun süre dayanmasını sağlamıştır. Türkistan’da ise hemen hep aynı olmak üzere kıyılmış sap ve samanla yoğrulmuş lös kil, yumuşak kerpiç, umumiyetle fırınlanmamış tuğla, iri parçalı çamur-toprak ve tüm bu malzemeyi bir arada tutmak için gerektiği kadar ağaç kullanılmaktadır⁸.

İnsanlar farklı yerlerde ve farklı zamanlarda şehirler inşa etmişler, buralarda yaşamışlar, şehirleri boşaltmışlar veya yıkılmışlardır. Farklı devirlere ve yerlere ait yapı bakiyeleri, tarihlenmeyi sunmakta ve buna bağlı olarak gerçek tarihi değişiklikleri göstermektedir. Gelişen sorun dinamiği- yâni onun inşası, yıkılması ve yeniden inşası- şehrin veya bölgenin siyasi, iktisadi ve toplumsal hayatı ile doğrudan bağlantılıdır⁹. Şehrin surları, eski şehir hayatının türlü

6 Baykara, *a.g.m.*, s. 386-387.

7 T. F. Gelah, “K Voprosu İzuçeniya Krepostnıh Sten Feodalnogo Goroda Sredney Azii”, *Uçenye Zapiski*, Vıp. 10, Buhara, 1961, s. 231-232.

8 Gelah, *a.g.m.*, s. 232.

9 Gelah, *a.g.m.*, s. 233.

yönlerini aksettirmektedir. Surlar daima aynı ölçülerde kalmayıp, şehir hayatının canlanması veya sönmesiyle genişlemekte veya daralmaktadır¹⁰.

Şehir surları, savaş-savunma maksadından başka dünya görüşü bakımından da önemlidir. Şehirde yaşayanlar kendilerini, kendilerine hayat malzemeleri sağlayan bozkırdan ve tarladan ayırmaktadır. Şehir topraklarının genişlemesi veya daralmasıyla duvarlar başka yerlere taşınmakta veya yeniden inşa edilmektedir. Daha tehlikeli ve düşmanın daha çok saldırabileceği tarafta duvarlar daha da yükseltilmekte ve güçlendirilmektedir¹¹. Duvarların hususiyetleri şehir müdafaa teşkilâtının yapısını göstermektedir. Müdafaa teşkilâtı şehir ahalisinin toplumsal bünyesini ortaya koymakta ve böylece şehir duvarı halkın toplumsal bünyesinin ve onun değişmelerinin bir neticesi olmaktadır¹².

Şehir surları savaş-savunma ve istihkâm yapıları olmaktan başka şehir mimarisinin abidevi numunesidir. Duvarlar şehri süsleyip şehrin kendine has görüntüsü ile nüfusun toplumsal ve iktisadi seviyesini aksettirmekte ve şehrin yüzü olmaktadır¹³. Şehir duvarlarını incelemek şehrin mimarî yapısını açığa çıkartır ki buna resimlerdeki şehir suretleri ve imajları ile metal işlemlerdeki ve sikkelerdeki muhteviyat yardım etmektedir. Sur, şehrin cephesi veya yüzüdür ve yine hiç şüphe yok ki estetik ve prestij yönüdür¹⁴.

Pazar

Şehir bir yönüyle pazardır. Türkistan şehirlerinde merkezde genelde pazar olur. Şehrin canlılığı ve bir ölçüde yaşaması pazarın devamlılığına bağlıdır. Hatta şehir ile pazar veya diğer bir adlandırmayla çarşı bir tutulur. Bugün Taşkent'in en büyük pazarına *Çarsu* adı verilir. Farsça kökenli bu söz, *çehar*>*çar* yani “dört” ile *su* yani “taraf” sözlerinin birleşiminden meydana gelir. Türkçe karşılığı *dörtüol* olmalıdır. Türkiye Türkçesinde *çarşı*'ya dönüşmüştür. Türkistan şehirleri genelde kare planlı olduğundan dışarıdan şehrin içine dört yönden ilerleyen yollar şehrin merkezinde kesişir ve çeşitli yönlerden gelenler bu noktada buluşarak alışveriş yaparlardı. Çarşı veya pazar şehir mefhumuyla o kadar bütünleşmiştir ki Anadolu'daki köy ahalişi şehre giderken çoğu kez “çarşıya gidiyorum” der; kırsaldan şehre giden toplu taşıma araçlarına “çarşı arabası” veya “çarşı minibüsü” gibi adlar takar.

Şehir Yapısı

Şehir esasen iki kısma ayrılmaktadır. İlk olarak esas şehir veya iç şehir vardır, buna Arapçada *medine*, Farsçada ise *şehristan* denmektedir. Dış şehir ise Arapça *rebad* ve Farsça *bîrûn* olarak geçmektedir. Arap coğrafyacıların eserlerinde *şehristan* suru ile *rebad* suru arasında türlü

10 G. L. Semenov, *Sogdiyskaya Fortifikatsiya V-VIII Vekov*, Sankt-Peterburg, 1996, s. 3.

11 Gelah, *a.g.m.*, s. 232.

12 Semenov, *a.g.e.*, s. 3.

13 Gelah, *a.g.m.*, s. 233.

14 Semenov, *a.g.e.*, s. 4.

mesafeler zikredilmektedir¹⁵. Bununla beraber Türkistan'da şehri üç kısma ayırmak daha doğrudur: Hükümdarın veya beyin yaşadığı iç kale; aristokratların, din adamlarının, memurların, zanaat erbabının, tüccarların yaşadığı iç ve dış şehir; çiftçi ve hayvancılardan yayıldığı bağlı şehir. Bunların eski Türkçede karşılıkları da vardır: Orduğ, balık ve kıy¹⁶.

Dünyada bilinen iki tür şehir planı vardır: Kare (veya dikdörtgen) ve daire (veya oval). Bazı istisnalar dışında doğudaki şehirlerin kare ve batıdaki şehirlerin ise daire plan üzerine kurulduğu söylenmektedir¹⁷. T. F. Gelah'ın görüşüne göre şehir duvarları için en iyi plan kare olanıdır. Karenin köşesinden çok geniş bir etraf gözlenebilmekte ve şehre yapılacak hücumlara 180 dereceye kadar ve kulelerden ise 270 derece kadar açıyla çok rahat atışlar yapılabilmektedir. Eski şehirlerin geometrik kare planları, satranç tahtasını andırmaktadır¹⁸.

Şehir yapılarının mühim bir parçası şehir surları dışındaki kulelerdir. Gözetleme ve işaret kuleleri herhangi bir acil durumu anında merkeze bildiren kadim devrin en hızlı haberleşme imkânlarıdır. Herhangi bir hareketlilik olduğunda kuleden ateş yakılır ve belli mesafedeki diğer kule bu ateşi gördüğünde kendisinden daha ilerideki kuleye ateş yakarak işaret verirdi. Böylece herhangi bir tehdit çok kısa bir sürede merkeze ulaştırılırdı. Bu kulelerden Divanü Lûgat-it-Türk'de *kargu* adıyla bahsedilmektedir¹⁹.

Eski Türklerin yerleşik olanlarının yaşadığı surlarla çevrili şehirlerde hükümdara, soylulara-devlet büyüklerine-askerlere, din adamlarına, sıradan halka ait birkaç kısım vardı. Şehirlerin su ihtiyaçları bazı sistemlerle sağlanıyor (mesela karız bunlardan biridir), şehirlerdeki depolarda biriktiriliyordu. Şehirlerin tahılı ve meyve-sebzesi şehir surlarının hemen dışındaki birinci kuşaktaki tarım alanları olan bağlı yerleşimlerden ve et ve hayvansal ürün ihtiyaçları ise en dıştaki kırsal kuşaktan temin ediliyordu. Şehirler için en mühim olan şey surlarının ve kapılarının sağlam olmasıydı. Şehir müdafaası için gözetleme ve işaret kuleleri hayatı idi. Bu kulelerde görevlendirilen askerler aileleriyle beraber kule etrafını ekip biçiyorlardı.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Barthold, V. V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz., Hakkı Dursun Yıldız, Ankara, 1990.

15 V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz., Hakkı Dursun Yıldız, Ankara, 1990, s. 82.

16 E. Esin, "Orduğ (Başlangıçtan Selçuklulara Türk Hakan Şehri)", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, VII/10-11, 1968, s. 135-215.

17 Kızlasov, a.g.e., s. 21-22.

18 Gelah, a.g.m., s. 243.

19 Kâşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk*, C. I, Çev., B. Atalay, Ankara, 2006, s. 426.

- Baykara, Tuncer, “Türk Hayatında Şehir ve Cumhuriyet Devri Gelişmeleri”, *Erdem*, XI, 32, 1998.
- Bilgiseven, A. K., *Genel Sosyoloji*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1986⁴.
- Büchner, V. F., “Şehir”, *İslam Ansiklopedisi*, XI, Eskişehir, 2001.
- Esin, E., “Orduğ (Başlangıçtan Selçuklulara Türk Hakan Şehri)”, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, VII/10-11, 1968.
- Gelah, T. F., “K Voprosu İzüçeniya Krepostnih Sten Feodalnogo Goroda Sredney Azii”, *Uçeniye Zapiski*, Vıp. 10, Buhara, 1961.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, C. II, Çev., Z. Kadiri Ugan, M.E.B. Yay., İstanbul, 1996.
- Kâşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk*, C. I, Çev., B. Atalay, Ankara, 2006.
- Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü 't-Takâsîm)*, Çev., D. Ahsen Batur, İstanbul, 2015.
- Kafesoğlu, İbrahim, “Türk Devleti”, *Umumî Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler, Mülâhazalar*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014.
- Kızlasov, L. R., *Gorodskaya Tsivilizatsiya Sredinnoy i Severnoy Azii*, Moskva, 2006.
- Narşahî, *Târih-i Buhârâ*, Farsçadan Trc.: Erkan Göksu, Ankara, 2013.
- Semenov, G. L., *Sogdiyskaya Fortifikatsiya V-VIII Vekov*, Sankt-Peterburg, 1996.
- Sümer, Faruk, *Eski Türklerde Şehircilik*, Ankara, 1994.

